

PATRONEN, PROCESSEN EN PERIODISERING VAN ZEEROOF EN ZEEROOFBESTRIJDING IN NEDERLANDS-INDIË

Patterns, processes and periodisation of piracy and piracy control in Indonesia in the nineteenth century

Inspired by its present-day resurgence historians have renewed research of Southeast Asian piracy and its suppression in the colonial era. This article contributes to the current debate by providing a statistical description and theoretical analysis of the historical pattern from the perspective of interaction. The statistical description is based on a database of recorded cases of piracy and suppression. The conflict pattern is characterized by both asymmetry and disparity, which sets preconditions for both decline and recurrent upsurges of piracy. The interaction dynamics in this setting is modelled as a decreasing pulsating wave. The hypothetical pattern and the historical course of piracy clearly fit. This suggests that the spatio-temporal course of the conflict partly results from the conflict constellation itself.

Zeeroof vormde in de Indonesische archipel in de negentiende eeuw een hinderlijk en hardnekkig probleem. Het gouvernement zette kostbare bestuurlijke en maritieme middelen in voor de bestrijding. De inspanningen wierpen op den duur vruchten af, zodat aan het eind van de eeuw de zeeroof nagenoeg was uitgeschakeld.¹ Het oordeel over de koloniale zeeroofbestrijding is onder tijdgenoten niet onverdeeld gunstig geweest.² Dit wil ik illustreren met de kritische blik van twee tijdgenoten, tevens betrekkelijke buitenstaanders, kapitein Lingard en stuurman Korzeniowski.³

---

1. J.N.F.M. à Campo, 'Zeeroof. Bestuurlijke beeldvorming en beleid', in: G. Teitler, A.M.C. van Dissel en J.N.F.M. à Campo (eds.), *Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel in de negentiende eeuw*. Bijdragen tot de Nederlandse Marinegeschiedenis deel 15 (Amsterdam 2005) 104, III.

2. J.N.F.M. à Campo, 'Discourse without Discussion. Representations of Piracy in Colonial Indonesia, 1816-1825', in: *Journal of Southeast Asian Studies* 34 (2003) 199-214.

3. J.N.F.M. à Campo, 'A Profound Debt to the Eastern Seas. Documentary History and Literary Representation of Berau's Maritime Trade in Joseph Conrad's Malay Novels', in: *International Journal of Maritime History* 12 (2000) 2; 85-125.

William Lingard was een Engels scheepskapitein, die sedert ongeveer 1850 handel dreef op de oostkust van Borneo, die feitelijk buiten bereik lag van het Nederlands bestuur. Rond 1873 zette het gouvernement de sultan, die verdacht werd van steun aan zeeroverij, onder druk de zeerovers aan te pakken, die zich daarop tegen de sultan en Europese handelaren richtten. In 1875 werd Lingards zeilschip 'West Indian' (gevoerd door zijn neef Joshua) urenlang belaagd door een overmacht aan zeerovers. Door toe te snellen met zijn stoombootje Johanna Carolina wist hij het te ontzetten. In een ingezonden brief in diverse kranten kritiseerde hij scherp het Nederlandse gezag, of beter: het gebrek aan veiligheid en bescherming als 'een groot schandaal'.⁴ Al vele decennia en met veel inzet werd de zeeroof bestreden, maar kennelijk was de dreiging van zeeroof toen nog steeds niet bezworen.

Józef Teodor Konrad Korzeniowski was in 1888-1889 stuurman op de ss Vidar, die vanuit Singapore op Oost-Borneo voer. De zeeroof was daar inmiddels sterk verminderd, maar de herinneringen en de verhalen waren nog springlevend. Zij waren inspiratiebron voor verscheidene romans die hij vanaf 1895 publiceerde onder de naam Joseph Conrad en waarin Lingard en de Berouwse samenleving figureerden.⁵ Lingard wordt aan de lezer voorgesteld als koning van de zee en bestrijder van zeerovers. Door hem te belichten vanuit inheems perspectief plaatst Conrad zijn westers zelfbeeld als held in een kritisch tegenlicht. Daarin wordt de herinnering aan de glorie-dagen van de zeeroof gekoesterd en verschijnt Lingard niet als redder maar als rover.⁶

Beide kritieken op de bestrijding van zeeroof staan tegenover elkaar. De kritiek van Conrad betreft de rechtmatigheid, die van Lingard de doeltreffendheid. Volgens Lingard was er te weinig, volgens Conrad teveel bestrijding. Waren deze kritieken, die stoelden op een beperkte waarneming, terecht? Beantwoording van deze vraag is relevant omdat deze in de recente geschiedschrijving nog steeds aan de orde is.⁷

Aanleiding voor dit artikel waren kritische opmerkingen over de doeltreffendheid en rechtmatigheid van zeeroofbestrijding. Kennis van het feitelijke verloop kan daarover geen uitsluitsel geven, maar biedt wel meer houvast voor een onderbouwde beoordeling. Door koloniale auteurs werd zeeroof vanzelfsprekend veroordeeld. Daarnaast schreven zij vaak onbekommerd vanuit een specifiek oogmerk. Kniphorst benadrukte de omvang en schadelijkheid van de zeeroof als pleidooi voor verscherping van de bestrijding. Cornets de Groot beklemtoonde juist de inzet en doeltreffendheid van de Nederlandse inspan-

4. *Makassaarsch Handelsblad*, Dinsdag 4 Januari 1876.

5. *Almayer's Folly, a Story of an Eastern River* (1895), *An Outcast of the Islands* (1896) en *The Rescue* (1920) worden vaak aangeduid als de Lingard trilogie. Tot zijn 'Maleise' werken behoren voorts *Lord Jim* (1900), *Victory* (1915), *The Shadow-Line* (1917) en vele korte verhalen.

6. Andrea White, *Joseph Conrad and the Adventure Tradition: Constructing and Deconstructing the Imperial Subject* (Cambridge 1993) 125.

ningen als tegenwicht tegen minder gunstige oordelen daarover in het buitenland.⁸ De projectie van eigentijdse belangen en verlangens kleurde ook de postkoloniale, indocentrische geschiedschrijving sedert de jaren zestig. Daarin werd zeeroof voorgesteld als mede een uiting van antikoloniaal verzet. Voorbeelden hiervan zijn Resink en Lopian.⁹ Meer recent is door verscheidene auteurs een neiging opgekomen tot normalisering van zeeroof. Bij Trocki en Warren gebeurt dat door de term tussen aanhalingstekens te plaatsen, terwijl Leirissa voorstelt zeeroof te zien als ‘soort handel, op basis van roof in plaats van ruil’.¹⁰ Daarmee wordt weliswaar een zekere afstand genomen van veroordelend taalgebruik, maar ten koste van begripsverwarring en normvervaging. Dat biedt onvoldoende tegenwicht tegen weer een ander soort beeldvorming. Want wat wel vaker is gebeurd met rauwe verschijnselen uit het verleden (zoals banditisme in het wilde westen of de volkerenmoord op indianen) gebeurde immers ook met zeeroof. Al gauw na de sterke vermindering aan het einde van de negentiende eeuw werd het in de twintigste eeuw gehuld, vanuit de behoefte aan antiburgerlijke tegenbeelden, in een romantisch waas – Stevensons *Treasure Island* dateert van 1883 – en werd vooral in de ontspanningsindustrie een beeld geschapen van glans en glorie, spanning en heroïek.

---

7. A.B. Lopian, *Orang Laut, Bajak Laut, Raja Laut. Sejarah Kawasan Laut Sulawesi Abad XIX* (Yogyakarta 1987); N. Tarling, *Piracy and Politics in the Malay World. A Study of British Imperialism in Nineteenth Century South-East Asia* (Lichtenstein 1979); C.A. Trocki, *Prince of Pirates. The Temenggongs and the Development of Johor and Singapore 1784-1885* (Singapore 1979); J.F. Warren, *The Sulu Zone 1768-1898. The Dynamics of External Trade, Slavery, and Ethnicity in the Transformation of a Southeast Asian Maritime State* (Singapore 1981); J.F. Warren, *Iranun and Balangini. Globalization, Maritime Raiding and the Birth of Ethnicity* (Singapore 2002); R.Z. Leirissa, *Raja Jailolo, 1811-1832; gerakan nativisme di Maluku*. Paper Seminar Sejarah Nasional 111 (Jakarta 1982); R.Z. Leirissa, ‘Changing Maritime Trade in the Seram Sea’, in: G.J. Schutte (ed.), *State and Trade in the Indonesian Archipelago* (Leiden 1994). De meest uitgebreide studie van de Indische zeeroof en bestrijding is G. Teitler, A.M.C. van Dissel en J.N.F.M. à Campo (eds.), *Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel in de negentiende eeuw*. Bijdragen tot de Nederlandse Marinegeschiedenis deel 15. (Amsterdam 2005).

8. J.H.P.E. Kniphorst, ‘Historische Schets van den Zeeroof in den Oost-Indischen Archipel’, in: *Tijdschrift voor het Zeewezen*, 1876-1880; J.P. Cornets de Groot, ‘Notices historiques sur les pirateries commises dans l’Archipel Indien-Oriental, et sur les mesures prises pour les reprimer par le Gouvernement Neerlandais, dans les trente dernières années, (1816-1845)’, in: *Le Moniteur des Indes Orientales et Occidentales*, 1, 1846-1847, alsmede de aanvullingen over 1846-1849 in NA, MvK, inv. 52, Verbaal 15 nov 1850 nr 1, Minister van Koloniën aan Minister van Buitenlandse Zaken, vervolgnota aansluitende op de nota van J.P. Cornets de Groot.

9. G.J. Resink, ‘The Eastern Archipelago under Joseph Conrad’s Western Eyes’, in: Idem, *Indonesia’s History between the Myths* (Den Haag 1968) 305-323; A.B. Lopian, ‘The Sealords of Berau and Mindanao: Two responses to the colonial challenge’, in: *Masyarakat Indonesia* 1, No. 2 (1974) 143-154.

10. Trocki, *Prince of Pirates*. Warren, *Sulu zone*, 12. Leirissa, ‘Maritime Trade’, 112.

De actuele herleving van het verschijnsel zeeroof nodigt uit tot historisch heronderzoek. Een meer zakelijke benadering wil beslist niet zeggen dat voor oordeelsvorming geen plaats is. Wel, dat de beoordeling niet het vertrekpunt maar het sluitstuk van het betoog moet vormen. Aan een onderbouwde standpuntbepaling over deze normatieve en evaluatieve kritieken gaan twee vragen vooraf.

De eerste vraag is beschrijvend: wat was het verloop van het conflict tussen zeeroovers en hun bestrijders? In de bronnen en in de literatuur over zeeroof ontbreekt het aan een degelijk overzicht van de gevallen van zeeroof en de bestrijdingsacties. De voorhanden literatuur suggereert een trage maar gestage afname van het conflict. Uit de statistische gegevens blijkt echter een zeer wisselvallig verloop.

De tweede vraag is verklarend: welke factoren bepaalden het conflictverloop? Vanaf het begin van de negentiende eeuw werden in de bestuurlijke rapporten over de zeerooverijen in de archipel meningen verkondigd over economische, politieke, culturele en religieuze drijfveren van de beoefenaren van dit 'mensch onteerend kwaad'.¹¹ In beschouwingen gewijd aan zeeroofbestrijding – hoofdtak van de overzeese marine – werd aandacht besteed aan tal van beleidsmatige, organisatorische, budgettaire, technische, operationele en personele factoren. Zoals blijkt uit de recente geschiedschrijving speelden deze motieven en factoren zeker een rol in de ontwikkeling van zeeroof respectievelijk de bestrijding op zichzelf. Zij zijn echter niet toereikend voor een verklaring van het conflictverloop, dat zich ontwikkelde in en door het samenspel van zeeroof en bestrijding in het spanningsveld van koloniale en inheemse staatsvorming. Een dergelijke verklaring moet worden gezocht in de specifieke conflictconfiguratie.

Het conflictpatroon werd bepaald door twee kenmerken: asymmetrie en dispariteit. Het is asymmetrisch, want beide partijen hebben verschillende doelen en posities; het begrippenpaar zeeroof en zeeroofbestrijding drukt dat direct uit. Het is disparitair, omdat de ene partij de wil en de middelen heeft om te onderdrukken wat de ander doet, en dat vooronderstelt machtsongelijkheid, machtsaanspraak en rechtsaanspraak. Deze constellatie vormt het krachtenveld voor de ontwikkeling van een specifiek patroon van interactie, omdat de omvang van de bestrijding werd bepaald door de omvang van de zeeroof, en omgekeerd. De mate waarin beide partijen de strijd afwisselend aangingen of vermeden was bepalend voor het feitelijke conflictverloop.

Het doel van dit artikel is drieledig: het geven van een statistisch overzicht van het verloop van het conflict, het bieden van een verklaring van dat verloop vanuit conflictpatroon en interactiepatroon en het verstevigen van de empiri-

---

11. Nationaal Archief (NA), Ministerie van Koloniën 1815-1849 (MvK), inv. 4168, Zeerooverijen, rapport D.H. Kolff, 1 november 1831.

sche basis voor een kritische beoordeling. Het betoog omvat de volgende stappen. Eerst wordt het patroon van het conflict tussen zeeroof en zeeroofbestrijding uitgewerkt in termen van asymmetrie en dispariteit. Dit krachtenveld legt de basis voor een verloop dat naar verwachting heel globaal wordt gekenmerkt door enerzijds een dalende trend en anderzijds een wisselvallig verloop. Vervolgens wordt een model gegeven van het patroon van de interactie dat tussen beide partijen in een dergelijk conflictpatroon optreedt. Dit model mondt uit in een toetsbare hypothese over het specifieke verloop van het conflict, namelijk een dempende golfbeweging. Na een beschrijving van de toetsingsprocedure en de gegevensverzameling wordt het veronderstelde conflictverloop getoetst aan het historische verloop. In de conclusie wordt aangegeven in hoeverre het conflictpatroon en het interactiepatroon inderdaad bijdragen tot verklaring van het conflictverloop. Het betoog wordt afgerond met een heroverweging van de kritische oordelen die over de koloniale zeeroofbestrijding zijn uitgesproken.

Het conflictpatroon

Tussen zeeroovers en bestrijders bestond asymmetrie in diverse opzichten. In ruimtelijk opzicht was sprake van een uitgesproken centrum-periferie verhouding. De bestrijding ging uit van een vreemde, koloniale macht die Java inrichtte als bestuurlijk en commercieel centrum van de archipel. Dat centrum werd belaagd door zeeroof vanuit verschillende perifere zones. Vanuit de Soeloe-archipel werd deze bedreven door zeeroovers, aangeduid met de verzamelterm *Lanong* of *Illanon*. Als roeiers gebruikten zij geroofde mensen of volgelingen uit onderhorige bevolkingsgroepen zoals Badjau. De Soeloese zeeroof had vooral sedert 1768 een enorme vlucht genomen.¹² In en vanuit de Lingga-Riouw-archipel werd zeeroof bedreven door Maleiers. Tribuutplichtige Orang Laut vervulden daarbij een soortgelijke rol als de Badjau voor de *Illanon*. De Riouwse zeeroof was sterk toegenomen sedert de oorlog van de voc tegen Johore in 1784 en de daaropvolgende politieke verwickelingen.¹³ Het derde gebied betrof de Molukken, met als kerngebied een brede zone die zich uitstreckte van Loewoek op Oost-Celebes tot Halmahera. De aanvoerders waren hier Tobelo, gesteund door groepen Bajo.¹⁴ In de Molukken was de

12. Warren, *The Sulu zone*, xxi.

13. Raja Ali Haji Ibn Ahmat, *Tuhfat al-Nafis*, in Engelse vertaling in: V. Matheson en B. Watson-Andaya (eds.), *The precious gift* (Kuala Lumpur 1982) 186.

14. E.J. Velthoen, 'Wanderers, Robbers and Bad Folk: the Politics of Violence, Protection and Trade in Eastern Sulawesi 1750-1850', in: Anthony Reid (ed.), *The Last Stand of Asian Autonomies. Responses to Modernity in the Diverse States of Southeast Asia and Korea, 1750-1900* (Basingstoke 1997) 380-382.

vloedgolf van zeeroof verbonden met politieke strijd, vooral de verzetsbewegingen van prins Noekoe en Radja Djailolo, eind achttiende en begin negentiende eeuw.¹⁵ De sultanaten van waaruit zeeroovers opereerden vielen grotendeels buiten het effectieve en wat betreft Soeloe bovendien buiten het formele machtsbereik van de centrale macht. Die situatie bood zeeroovers de ruimte tot uitwijking en tijdelijke terugtrekking in hun kerngebieden. Het brede grensgebied waar koloniale staat en zeeroof ondersteunende sultanaten elkaar ontmoetten kan worden aangemerkt als een grensgebied waar het recht van de sterkste gold.

Ook structureel was de verhouding van koloniale staat en inheemse staten asymmetrisch. Anders dan tijdens het compagniebestel werd door de geprojecteerde koloniale staat een programma van zeeroofbestrijding opgezet. De zeeroof was nauw verbonden met het functioneren van vele inheemse staten. Zeeroof was een bron van inkomsten, van arbeidskracht en dus van macht. Dit machtsmiddel kon worden gehanteerd door machthebbers, maar ook door machtstrevers, zoals verdreven kroonpretendenten of ondernemende prinsen. Het doel kon zijn een eigen staatje te stichten, de eigen macht te vergroten en andere staatjes te bestrijden. Zeeroof kon in inheemse staatsvorming dus dienen als opstapje, zoals in Pontianak, maar ook als afstapje, zoals in Riouw.¹⁶ Een relevant verschil tussen inheemse en koloniale staat was voorts de controle over de macht. In de bureaucratisch georganiseerde koloniale staat berustte die bij het centrale gezag. In de inheemse staten was de interne macht sterk verbrokken. Onder hun sultans en *datoes* genoten zeeroovers vaak rugdekking, en tegelijk ruime handelingsvrijheid. Die verbrokkeling maakte bestrijding doorgaans moeilijker.

Asymmetrie bestond voorts in termen van kosten en baten. Het optreden van zeeroovers was gericht op direct voordeel voor de eigen groep. Voor hen waren er directe baten. Er werd gemeenschappelijk buit gemaakt en deze werd binnen korte tijd verdeeld volgens vaste gebruiken.¹⁷ Voor de overheid was zeeroofbestrijding een lange termijn investering. De repressie van agressie moest veiligheid scheppen voor handel, visserij en landbouw. Dat betekent dat bestrijding in eerste instantie kosten, en pas later indirecte baten beloofde. Het doel van de koloniale overheid was voornamelijk indirect: het voorkomen van

15. L.Y. Andaya, *The World of Maluku. Eastern Indonesia in the Early Modern period*. (Honolulu 1993) 219-222.

16. À Campo, 'Zeeroof', 28-31, 41-43; NA, MvK, inv. 359 Verbaal 22 juli 1823 nr 36/7/140 Vervolg Memorie H.W. Muntinghe over Borneo, dd. Batavia 20 september 1821.

17. NA, MvK, inv. 4168, Zeeroverijen, rapport Al-Habassy; NA, MvK, inv. 1664 Exh 10/18 1845 nr 3, Nota's F.A.A. Gregory, 23 april 1845; A.J.F. Jansen, 'Aanteekeningen omtrent Sollok en de Solloksche zeeroovers', in: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, 7 (1858) 231.

schade aan onderdanen en aan handel.¹⁸ Tegelijk was het plegen van zeeroof goedkoper dan bestrijding. Zeerovers hadden onmiskenbaar een baten- en een kostenvoordeel.

Een volgend onderscheid in termen van asymmetrie lag in het operationele vlak. De zeeroof werd grotendeels beoefend in twee vormen, parasitair en predatoir. De eerste bestond in aanvallen vanaf korte afstand op passerende vervoerstromen, vooral in drukbevaren zeestraten, zoals Straat Malakka en Straat Makassar. De tweede werd uitgeoefend door uitgestrekte strooptochten, vaak over zeer lange afstanden.¹⁹ De kerngebieden van zeeroovende, deels seminomadische bevolkingsgroepen waren relatief dun bevolkte eilandgroepen. De rooftochten strekken zich vooral uit naar dichterbevolkte gebieden zoals Java. De koloniale macht was gevestigd in een reeks bestuursposten temidden van een sedentaire bevolking. De zeeroof kon zijn doelen kiezen en de koloniale overheid moest afwachten. Terwijl zeerovers vrijelijk konden bewegen waren bestrijders gebonden aan de verdediging van gevestigde posten en woonplaatsen. Enigszins gechargeerd kan dit verschil worden aangeduid als tegenstelling van stationair versus mobiel. Dit impliceert dat zeeroof intermitterend kon optreden, maar dat de bestrijding permanent moest zijn. Dat bood aan zeerovers het voordeel van initiatief en flexibiliteit.

Dit voert tot het laatste, maar niet het minst belangrijke punt, de temporele asymmetrie. Zeeroof en zeeroofbestrijding verhouden zich als actie en reactie. Zeeroof kan toenemen wanneer kansen ontstaan of als beperkingen wegvalen. Het opzetten van een georganiseerde bestrijding vormt een reactie, die nu eenmaal tijd vergt. De resulterende verdragingsfactor was een belangrijke factor in hun interactie.

Samenvattend kan worden gesteld dat de asymmetrie aan zeerovers belangrijke voordelen bood. De locationele asymmetrie bood hen veerkracht. Structureel genoten zij rugdekking. Intentioneel profiteerden zij van een kosten/baten-voordeel. Operationeel kenden zij flexibiliteit, en temporeel hadden zij het voordeel van initiatief. Zij konden hun werkterrein verleggen en hun werkwijze aanpassen aan gewijzigde omstandigheden. De omstandigheden voortvloeiend uit asymmetrie schiepen de voorwaarden voor een wisselvallig verloop.

Dispariteit, het tweede hoofdkenmerk van de verhouding tussen zeerovers en bestrijders, heeft betrekking op hun machtsverhouding. De koloniale verhouding was op zichzelf een manifestatie van machtsoverwicht. In de koloni-

---

18. J.L. Anderson, 'Piracy in the Eastern Seas, 1750-1850: Some Economic Implications', in: D.J. Starkey e.a. (eds.), *Pirates and Privateers. New Perspectives on the War on Trade in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (Exeter 1997) 87-105; NA, MVK, inv. 429 Verbaal 22 januari 1825 nr 49/46 Eenige bedenkingen omtrent den handel van Makassar, door de Commissarissen voor Makassar, J.D. van Schelle en I.A. Tobias.

19. Zie de typologie van zeeroof in À Campo, 'Discourse without Discussion', 210-212.

ale praktijk van de zeeroofbestrijding bleek dat overwicht maar beperkt en situationeel. Dat uitte zich met name op de terreinen van bestuur, techniek en informatie.

Begin negentiende eeuw was het gezag geconcentreerd op Java en in een beperkt aantal kustplaatsen in de Buitengewesten. Buiten die voorposten 'steunde' dat op verdragen met inheemse vorsten. Deze werden onder druk gezet de zeeroof vanuit hun gebieden te onderdrukken, onder meer door bepalingen over kliprecht en zeeroof. Lokale heersers hadden veelal echter juist belang bij het voortbestaan daarvan wegens directe of indirecte voordelen, en de weinige 'goedwillenden' waren te zwak om zich te keren tegen belanghebbende onderdanen. Het gouvernement kon doorgaans weinig met hen, maar nog minder zonder hen. De uitbreiding van de bestuursmacht verliep moeizaam zodat de effectuering van gouvernementeel gezag ongeveer een eeuw zou vergen.

Zeerovers en bestrijders maakten gebruik van heel verschillende maritieme middelen. De belangrijkste roversvaartuigen waren de *perahu penjajap* en de *perahu kakap*.²⁰ De *perahu kakap* was het kleinste type. De lengte bedroeg slechts 20 tot 25 voet en de diepgang was gering. Het had een enkele mast met een vierkant zeil, gewoonlijk gemaakt van gevlochten *kadjang*. De mast kon gemakkelijk worden neergelaten en het losse roer evenzo vlot opgehaald. Dit alles maakte het geschikt om tussen riffen te manoeuvreren, landingen uit te voeren en op het strand, tussen mangrove of in krekken te worden verborgen. De bemanning telde acht tot tien koppen, flink bewapend met geweren, slag- en steekwapens.

De *penjajap* mat 30 tot 40 voet lengte, en stak drie tot vier voet diep. Dit type bood plaats aan een tiental voorvechters en 15 tot 25 roeiers, terwijl onder de bankjes veel gevangenen konden worden geborgen. Het totale aantal opvarenden bedroeg 50 personen of zelfs meer. *Penjajaps* voerden twee snel neer te laten masten met vierkante *kadjang* zeilen. Op het achterschip bevond zich een afdak of kajuit voor de voorvechters en een bergplaats voor handwapens. Op het voorschip was een borstwering (*ampelang* of *benteng*) waarachter een kanon stond opgesteld. In de boorden waren twee tot vier *lelahs* geplaatst.²¹

Aanvankelijk opereerden de *Illanon* met een nog groter schip, de *perahu lanong*. Deze was 70 tot 90 voet lang en 18-20 voet breed, had een dubbel roer, twee of drie masten en voerde grote vierkante zeilen. Door een uitbouw aan weerskanten konden zij tientallen roeiers voeren, geplaatst in twee tot drie lagen. Gewoonlijk waren over de voorstevan enkele stukken geschut geplaatst en enige *lelahs* in de boorden, afgeschermd met schilden. De grotere omvang en

20. À Campo, 'Zeeroof', 70-74.

21. Een *lelah* is een klein stuk geschut van inheemse makelij naar het voorbeeld van een westerse draaibas. Zij waren van brons of ijzer, en werden geladen met halfpounds kogels.

diepgang maakten dit type minder snel en wendbaar. Juist daarom raakte het al vroeg in de negentiende eeuw in onbruik.²²

Uiteraard was de bouw van deze schepen niet gestandaardiseerd. Bovendien was er regionale variatie in bouw en in naamgeving. Evenmin was hun optreden uniform. Maar het combineren van een groter vaartuig met enkele vaartuigen van een kleiner type in vlootverband was een algemeen patroon. Bij het uitrusten van rooftochten werden flottieljes gevormd, waarbij een *penjajap* werd gecombineerd met twee tot vier *kakaps*. De grotere *penjajaps* stuurden de kleinere *kakaps* af naar de kusten, terwijl zij zelf met neergestrekten masten verder in zee bleven, liefst verborgen achter kleine eilandjes, om van daaruit de onderscheidene kleine ondernemingen aan te sturen, en ondersteuning en dekking te bieden.²³ De kracht van de inheemse maritieme middelen school in snelheid, lichtheid, wendbaarheid en bovenal functionaliteit.

De koloniale zeemacht kampte in het begin van de negentiende eeuw met veel problemen van technische aanpassing. Voor de maritieme verdediging beschikte de koloniale overheid over grote schepen met zware bewapening. In de zeeroofbestrijding werden die voordelen ongedaan gemaakt in de ondiepe en gevaarlijke vaarwateren langs de kust, waar de inheemse vaartuigen van de zeeroovers sneller, beter wendbaar en doorgaans ongrijpbaar bleken. De koloniale overheid probeerde tegenspel te krijgen door aanpassing aan de inheemse omstandigheden. Ten eerste ging zij over tot het in dienst nemen van inheemse vloten, zoals die van de voormalige zeerover Radja Akil.²⁴ Elders leunde de koloniale macht zwaar op ondersteuning door vloten van inheemse vorsten, zoals de *korra-korra* vloot van de sultan van Ternate. Ten tweede werd opdracht gegeven tot het bouwen van kruisvaartuigen naar inheems model. Daarmee werd evenmin een afdoende antwoord gevonden op het probleem van de zeeroof.

Mede daarom werd al vroeg gepleit voor het inzetten van stoomschepen bij zeeroofbestrijding. Het belangrijkste voordeel was het kunnen varen en manoeuvreren onafhankelijk van weer en wind. Daardoor konden regelmatige kruistochten worden gehouden. Maar de beperkingen waren niet gering. Steenkolen waren duur en het verbruik enorm.²⁵ De diepgang van de stoomschepen belemmerde het opereren langs kusten omzoomd met ondiepten en riffen. Voor de marine was voorts zichtbaarheid een groot probleem, doordat stoomschepen met hun grote rookwolken hun positie van verre verrieden.

22. NA, MvK, inv. 4168, Zeeroverijen, rapport D.H. Kolff.

23. NA, MvK, inv. 4168, Zeeroverijen, rapport F.H. Smulders. Jansen, 'Sollok', 236.

24. À Campo, 'Zeeroof' 31, 34-35.

25. De bekruising van de Oostkust van Borneo kostte per jaar alleen al aan steenkolen fl 100.000, namelijk fl 60.000 voor steenkolen te Koetei en fl 40.000 te Bandjermasin, Berouw en Makasser. NA, MvK, inv. 3397 Verbaal 22 april 1881 nr 61, Oostkust van Borneo. Slavenhandel van uit Solok. Reisrapport J. van Nieuwkuijk 1880.

Mede daaraan werd de geringe doeltreffendheid van de kruistochten toegeschreven. Dit leidde meermalen tot het voorschrift dat zij op hun post zo onopvallend mogelijk voor anker moesten blijven liggen en de zeerovers afwachten. Zij mochten geen stoom geven, en de ketels pas opstoken als inderdaad rovers in het zicht waren gekomen.²⁶ Dat neemt niet weg dat de stoomschepen wel degelijk van nut bleken bij de bestrijding van zeeroof. Zij bleken vooral effectief in gezamenlijk opereren met zeilschepen, sloepen en inheemse vaartuigen. Daarnaast verleenden zij ondersteunende diensten zoals het opslepen van zeilschepen, het bewaken van zeestraten, vlagvertoon en machtsdemonstraties. De invoering van stoomschepen betekende een aanzienlijke versterking van de capaciteit, maar het was geen doorslaggevende factor.

Een volgend probleem bleek de identificatie van de tegenstander: wie waren zeerovers, wie vreedzame vissers? Zeerovers konden zich gemakkelijk voordoen als vissers, maar vissers waren niet zelden gelegenheidsrovers. Herhaaldelijk werd voorgesteld om sloopstypen bestempeld als roofpauwen te verbieden, iets wat praktisch onuitvoerbaar bleek.²⁷ Daarom werd gekozen voor een administratieve oplossing, bestaande in een passenstelsel, dat werd gecontroleerd door havenmeesters en door kruisende marineschepen.²⁸

Even belangrijk als techniek was informatie. Via allerlei netwerken kregen zeerovers inlichtingen over vaarbewegingen van koloniale vaartuigen. De koloniale kennis was rond 1820 uiterst beperkt. Verwerving van inlichtingen gebeurde op uiteenlopende manieren, maar vrijwel steeds werd daarbij gebruik gemaakt van inheemse informanten. Dat blijkt om te beginnen uit de bestuurlijke rapporten over zeeroof. Rond 1816 wist men vrijwel niets over de zeerovers. Hun herkomst, organisatie en werkwijzen waren volstrekt onduidelijk. Het eerste rapport hierover, van H.W. Muntinghe uit 1818, was geheel gebaseerd op een enkele zegsman, de genoemde Radja Akil.²⁹ De daaropvolgende rapporten over Riouw en West-Borneo steunden op mededelingen van lokale vorsten en handelaren. Benutting van lokale informanten zou tot aan het eind van de eeuw van belang blijven. De bestuurlijke rapportage was overwegend gericht op algemene kennis van de achtergronden, de beweegredenen en werkwijzen van de zeerovers, ten dienste van de bestrijding.

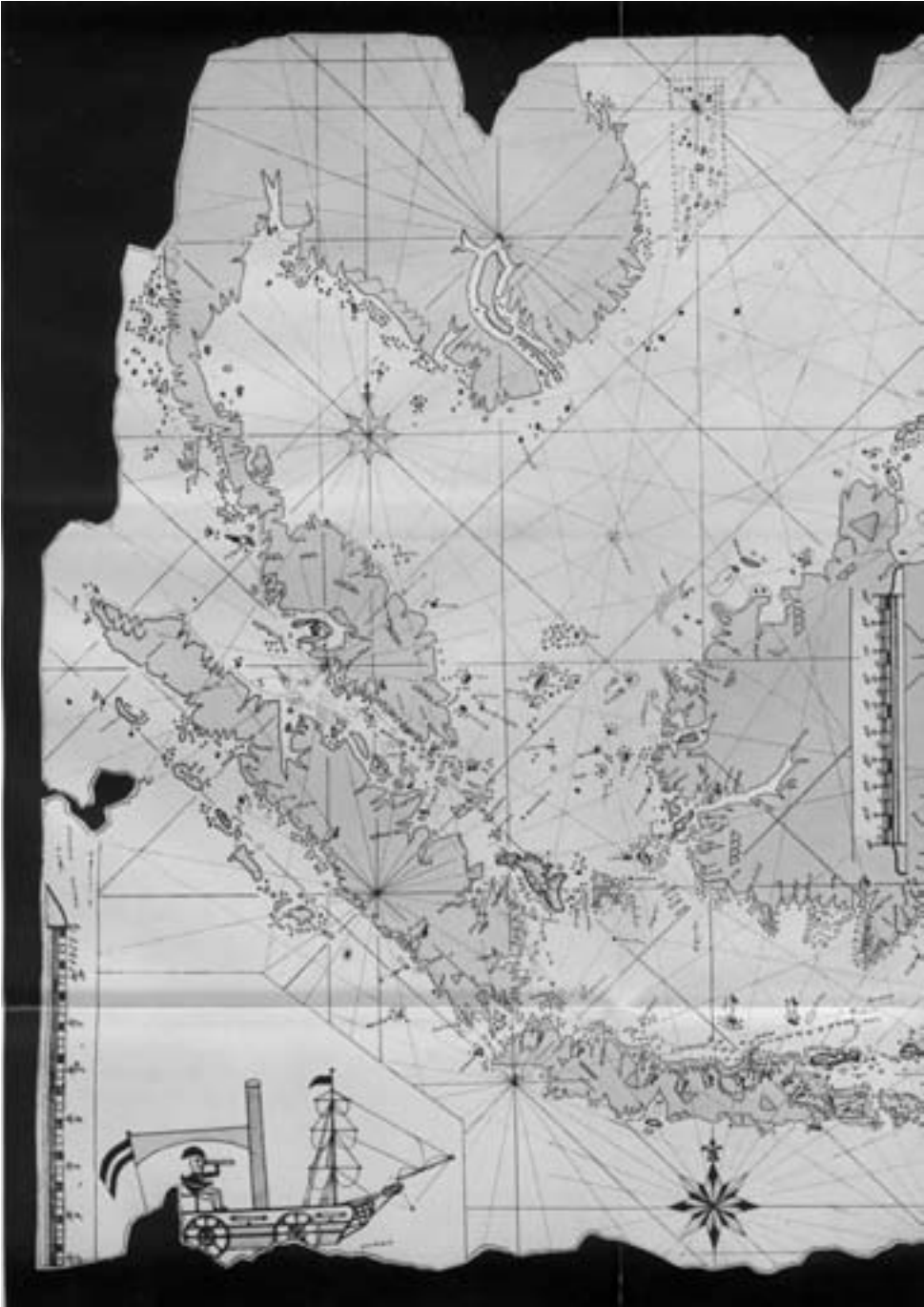
---

26. NA, MvK, inv. 2420 Verbaal 23 augustus 1871 nr 18/1098, waar wordt verwezen naar Koloniaal Verslag 1863.

27. NA, MvK, inv. 4168, Zeeroverijen, rapport D.H. Kolff; À Campo, 'Zeeroof', 31, 34-35.

28. NA, MvK, inv. 498 Verbaal 30 mei 1826 nr 83, Verslag van Chr. van Angelbeek, 1825, 43; NA, MvK, inv. 4168 Kort Verslag aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van den Luitenant 2e klasse I. Stolze, nopens de zeerovers welke zig in de wateren van Banka meest ophouden; dd. 12 feb 1831, aan boord Zijner Majesteits koloniale schoener Castor, Rheede Sourabaija; NA, MvK, inv. 4168 Nota van C.F. Goldman en D.H. Kolff, 10 juni 1837.

29. NA, MvK, 359 V 22 juli 1823, Memorie van Muntinghe 25 mei 1818.

De Indonesische archipel, Boeginese zeekaart omstreeks 1828. Beschreven door Ch.C.F.M.L Roux, 'Boeginese zeekaarten van den Indischen Archipel', in: Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap, 52 (1935) 687-714, kaart nr. VI.

De informatie werd aangevuld en geactualiseerd door het stelselmatig ondervragen van geroofde mensen die later wisten te vluchten of werden vrijd bij een optreden van de marine. Deze verhoren werden sedert 1837 afgenomen aan de hand van een standaardvragenlijst.³⁰ Hierdoor werd een concreter en scherper beeld verkregen van het doen en laten van de zeerovers. Met name werd duidelijk hoe zij hun praktijken aanpasten aan veranderende omstandigheden, en zo de bestrijding wisten te ontwijken.³¹

In enkele sultanaten liet het gouvernement *mata-mata* (inheemse spionnen) aanstellen. Dit kon soms worden bedongen bij overeenkomsten met inheemse vorsten, bijvoorbeeld te Riouw.³² De *mata-mata* dienden te rapporteren over eventuele voorbereidingen tot het uitrusten van een rooftocht. Hoewel weinig bekend is over de feitelijke inlichtingen die zij verstrekten, werd hun aanstelling door bestuursambtenaren als gunstig beoordeeld. Bij de gerichte opsporing en bij specifieke acties tegen een bepaalde groep zeerovers was gedetailleerde en actuele informatie gewenst, vooral over hun verblijfplaats. Bij de voorbereiding van expedities probeerde men inheemse gidsen te krijgen. Dat konden uit handen der zeerovers gevluchte of verlorene slaven zijn, maar ook gevangen of overgelopen zeerovers.³³

Zeerovers beschikten uit ervaring over terreinkennis van kustgebieden en kustwateren. De bestrijders daarentegen moesten opereren in nagenoeg onbekend terrein. Bij de voorbereiding van de expedities naar West-Borneo in 1821 bleek te Batavia geen enkele kaart van West-Borneo te vinden.³⁴ Pas na enkele jaren werd een eerste goede kaart gemaakt voor het bestuur, door een Boeginees op basis van lokale informanten. Klachten over het gebrek aan kaarten, of gebrekkigheid van beschikbare kaarten, zouden nog vele malen worden herhaald.³⁵

Overigens maakten ook zeerovers gebruik van zeekaarten. In 'Berigten omtrent den zeeroof over 1859'³⁶ wordt gemeld dat 'genoemde zeerovers op hunne

30. Teitler, Van Dissel en À Campo (eds.), *Zeeroof en zeeroofbestrijding*, 124-125, 163-164.

31. Jansen, 'Sollok', 232, 239.

32. NA, MvK, 4168 Nota aan de onderkoning van Lingga door Goldman en Kolff, 10 juni 1837. art. 9.

33. Voor samenvattingen van de verhoren zie 'Berigten omtrent den zeeroof in den Nederlandsch-Indischen archipel', in *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* 3, (1854) 1-31 (over 1852-1853); 4, (1855) 383-400 (over 1854); 6, (1857) 125-155 (over 1855); 7, (1858) 350-378 (over 1856); 18, (1872) 435-457 (over 1857); 20, (1873) 302-326 (over 1858), 399-433 (over 1859-1860), 566-570 (over 1861); 23, (1876) 380-422 (over 1862); 24, (1877) 475-479 (over 1863-1875).

34. NA, MvK, Collectie Elout, nr 230, C.P.J. Elout, Militaire Memorie, opgesteld in opdracht bij Gouvernementsbesluit 26 juni 1818 nr 4.

35. À Campo, 'Zeeroof', 83.

36. 'Berigten omtrent den zeeroof in den Nederlandsch-Indischen archipel', in: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* 20 (1873) 411.

kaarten de plaatsen waar zij stoomschepen ontmoetten, of met zekerheid wisten dat deze aanwezig zouden zijn, door een rookenden schoorsteen aanwezen, als waarschuwing, dat het hun niet geraden was zich daar te vertoonen.' Enkele zijn bewaard gebleven.³⁷ Marine-officier J.H.G. Jordens, commandant van raderstoomschip Merapi, vond in 1859 een exemplaar van 75 x 105 cm in de zeeroverskampong Santhel bij Sekana op Singkep. De datering is AH 1244 = AD 1828. De kaart toont een enorm gebied, van de Mergui-archipel tot Aroe en Noord-Australië en van Timor tot Luzon. De namen staan in Boeginees schrift; de diepten in Arabische cijfers. De detaillering is groot: honderden diepten staan vermeld. Kustlijnen zijn getekend zoals gezien vanaf zee. Later werden allerlei bijzonderheden toegevoegd, zoals koraalriffen. De eilanden, die zeeroversnesten waren, zijn aangegeven met een rode kustlijn: Mindanao, Tontoli, Poeloe Laoet, Djampea, Bonerate, Kalatoea, Rioeng, Roesa Radja. Larantoeka, Bawean, Karimoen, Karimata, Reteh. Koloniale bestuursposten zijn gemarkeerd met een Nederlands of soms Brits vlaggetje. Zulke kaarten werden gemaakt door Boeginezen, op basis van een of meer achttiende-eeuwse Hollandse voorbeelden. Zij werden door zeerovers gekocht of buitgemaakt. Het lijkt waarschijnlijk dat Boeginezen de zeeroversnesten inkleurden en dat de stoomschepen zijn toegevoegd door *Lanongs*.

Samenvattend blijkt dat de koloniale overheid zijn machtsmiddelen in de negentiende eeuw langzaam maar zeker wist te versterken, wat betreft bestuur, techniek en informatie. De inheemse staten bleken daar echter niet toe in staat en de zeerovers evenmin. Integendeel, hun macht en handelingsvrijheid werden steeds meer ingeperkt. Overigens zou de bestrijding afhankelijk blijven van de medewerking van inheemse bestuurders en van hun vloten tot aan einde negentiende eeuw toe. Steeds meer vorsten waren daartoe schoorvoetend bereid, ook die zich lang daartegen hadden verzet, zoals de sultans van Riouw en Goenoengtaboer. Het gegeven van een gestaag toenemend overwicht geeft aanleiding tot de verwachting dat sprake is geweest van een geleidelijke vermindering van de zeeroof.

Het interactiepatroon

Op grond van beide basiskenmerken zijn twee globale verwachtingen geformuleerd over het verloop van de zeeroof. De dispariteit, die uitmondt in een steeds groter overwicht voor de bestrijders, zou leiden tot een gestage vermindering. Deze kan worden weergegeven als een dalende rechte lijn. De asymmetrie, die de zeeroof veerkracht geeft, zou leiden tot een wisselvallig verloop. Het

---

37. Ch.C.F.M. Le Roux, Boegineesche zeekaarten van den Indischen Archipel', in: *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap*, 52 (1935) 687-714.

verloop kan meer specifiek en op toetsbare wijze worden beschreven op basis van het interactiepatroon in deze constellatie. De wisselwerking kan worden gespecificeerd als negatieve terugkoppeling tussen zeeroof en bestrijding, omdat toename van zeeroof leidt tot toename van bestrijding, maar toename van bestrijding leidt tot afname van zeeroof.³⁸ Door de vertragingfactor tussen actie en reactie kan een kringloop worden verwacht met vier fasen.

In fase 1 neemt de bestrijding af en de zeeroof toe. In een bepaalde situatie kan de inzet van middelen voor de bestrijding verminderen, en zodoende een belangrijke rem op zeeroof wegvallen. De vermindering van bestrijding gaat gepaard met toename van zeeroof, maar deze toename wordt niet meteen onderkend. Er is sprake van latentie. In fase 2 nemen zeeroof en bestrijding toe. De zeeroof groeit uit tot zodanig probleem dat bestrijding wordt ge(re)activeerd. Dit leidt tot confrontatie. De uitbreiding van de bestrijding zal de toename van zeeroof afremmen en uiteindelijk afstoppen. In fase 3 neemt de bestrijding toe, maar de zeeroof af. De bestrijding wordt ook daarna nog uitgebreid, omdat de zeeroof nog steeds omvangrijk is. Deze voortgezette uitbreiding leidt ertoe dat de zeeroof vermindert tot een laag niveau. Er is consolidatie, maar geen volledige uitschakeling, zolang er refugia zijn buiten bereik van de bestrijders. In fase 4 nemen zeeroof en bestrijding af. De teruggang van zeeroof leidt tot vermindering van bestrijding, hetzij in omvang hetzij in intensiteit. De zeeroof kan terugkeren naar een bodemniveau. Analooq wordt de bestrijding gehandhaafd op een waakvlamniveau, als routine.

Bovenstaande fasering begint met het wegvallen van remmen. Een kringloop kan natuurlijk ook beginnen met een toename van kansen. Dan begint de kringloop met fase 2. Het is denkbaar dat na een enkele doorloop van de kringloop de zeeroof is onderdrukt en niet herleeft. De cyclus stopt dan met fase 4. Er zijn twee redenen waarom een nieuwe kringloop kan beginnen: verplaatsing, of aanpassing, of beide. Verplaatsing houdt in dat zeerovers uitwijken naar nieuw werkterrein en nieuwe schuilplaatsen. Aanpassing kan inhouden dat zeerovers hun bedrijf hervatten op een alternatieve manier, die zich aan de aandacht van de routineuze bestrijding onttrekt. De kringloop begint dus opnieuw, maar omdat sprake is van een dalende trend, gebeurt dat waarschijnlijk niet op dezelfde schaal. De hernieuwde zeeroof uit zich in een meer beperkte vorm en de bestrijding heeft een infrastructuur opgebouwd van middelen, kennis en ervaring. Daarom zal de zeeroofbestrijding niet terugvallen tot het beginniveau; evenmin zal de zeeroof herleven tot het vroegere niveau. Dit leidt tot een dempende pulsgolf, waarvan de fasen kunnen worden aangeduid als latentie, confrontatie, consolidatie en routine. Deze hypothetische ontwikke-

---

38. Dit is analooq aan het uitgangspunt voor jager-prooi modellen op basis van de Volterra-Lotka vergelijking $\Delta Z = aZ - bZ*B$ en $\Delta B = -cB + dZ*B$.

ling zal worden getoetst aan het verloop dat naar voren komt uit beschikbare historische gegevens.

De toetsing heeft een kwantitatief en een kwalitatief moment. De kwantitatieve toetsing betreft de vraag of de tijdruimtelijke ontwikkeling overeenkomt met de verwachte pulserende golfbeweging. De kwalitatieve toetsing betreft de vraag of de betekenis van onderscheiden fasen – latentie, confrontatie, consolidatie, routine – kan worden herkend in de feitelijke ontwikkeling van zeeroof en zeeroofbestrijding en strookt met de periodisering van de koloniale geschiedenis. Voor aanvaarding van het model is een positieve uitkomst van de kwantitatieve toetsing noodzakelijk maar niet voldoende. De vervolgvraag is of de rationale van het model een zinvolle interpretatie oplevert van het waargenomen verloop. Deze vraag is uiteraard cruciaal omdat het model alleen waarde heeft voor zover het bijdraagt tot betere beschrijving en begrip van het historische proces.

Voor de kwalitatieve toetsing is gebruik gemaakt van een hele reeks documentaire bronnen, zoals marinerapporten, beleidsverklaringen, rechtbankverslagen, scheepsjournalen en reisbeschrijvingen.³⁹ Deze bronnen geven een indruk van de aard, verscheidenheid en ingewikkeldheid van het verschijnsel, maar zij bieden nauwelijks zicht op de spreiding in tijd en ruimte. Een kwantitatieve benadering kan deze in kaart brengen en de blik op het tamelijk ongrijpbaar verschijnsel zeeroof verscherpen. Het zou evenwel naïef zijn een glashelder beeld te verwachten van een duister bedrijf gehuld in grauwe getallen.

Voor de kwantitatieve toetsing is een gegevensbank aangelegd met gegevens uit verschillende bronnen. In enkele negentiende-eeuwse publicaties zijn uitgebreide overzichten opgenomen gebaseerd op archiefdocumenten en krantenberichten. Deze lijsten boden een goed vertrekpunt voor de gegevensverzameling. Voor de periode 1800-1845 konden 146 gevallen van zeeroof worden ontleend aan de 'Notices Historiques'⁴⁰ van J.P. Cornets de Groot, secretaris-generaal op het Departement van Koloniën. Voor de jaren 1850-1915 werden 569 mededelingen overgenomen uit de Koloniale Verslagen, uit de hoofdstukken 'Zeeroof' en 'Marine'. Deze gegevens werden aangevuld met negentien gevallen vermeld door marine-officier J.H.P.E. Kniphorst,⁴¹ vijf van P.H. van der Kemp⁴² en 23 uit de *Javasche Courant*. Ten slotte werden in het Archief van Koloniën nog eens 263 gevallen opgespoord.

39. Zie de uitgebreide opgave van bronnen en literatuur Teitler, Van Dissel en À Campo (eds.), 'Zeeroof en zeeroofbestrijding', 330-342.

40. Cornets de Groot, 'Notices historiques'.

41. Kniphorst, 'Zeeroof'.

42. P.H. van der Kemp, *Oost-Indie's Herstel in 1816. Naar oorspronkelijke stukken* ('s-Gravenhage 1911); P.H. van der Kemp, *Het Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen. Naar oorspronkelijke stukken* ('s-Gravenhage 1913).

In totaal telt de gegevensbank 1025 eenheden. De gebruikte gegevens betreffen 576 gevallen van zeeroof en 695 vermeldingen van bestrijding. In 436 gevallen overlappen deze elkaar. Dus 436 records beschrijven een geval van zowel zeeroof als bestrijding, 140 alleen zeeroof en 259 alleen bestrijding. De overige 190 meldingen zijn van algemene, afwijkende,⁴³ onzekere of onvoldoende specifieke aard en zijn buiten beschouwing gelaten.

Zeeroof is een verschijnsel met uiteenlopende verschijningsvormen. In de bronnen worden verschillende aanduidingen gehanteerd, zoals zeeroof op volle zee (26), in haven (15) of riviermonding (20), plundering op zee (20) of van gestrand schip (42), zeedieverij (45), kustroof (54) en strandroof (20). De meest gehanteerde term is zeeroof zonder specificatie; dit betreft ruim de helft van alle gevallen (379). Het is twijfelachtig of het hanteren van de meer specifieke termen stelselmatig heeft plaatsgevonden. Daarom kunnen de verschuivingen in de rubrieken helaas niet worden opgevat als aanwijzing voor feitelijke veranderingen.

De gegevensbank maakt een betere reconstructie van de ontwikkeling van de zeeroof mogelijk, maar ook deze is verre van volledig en nauwkeurig. Dit voorbehoud steunt op de volgende overwegingen. Er is geen waarborg dat alle gevallen zijn opgespoord. In het algemeen geldt voor gegevensverzameling uit bronnen dat de duidelijke gevallen snel worden gevonden, maar op den duur de vangst steeds dunner wordt. De gevallen worden schaarser en minder beduidend. Op den duur ontmoet de onderzoeker, dat gold ook dit onderzoek, sterk toenemende kosten en afnemende baten voor verdere gegevensverzameling.

Dit verwijst naar het probleem van afbakening. De gerapporteerde gevallen lopen sterk uiteen. Het ene geval betreft de vernieling van een vloot roofprauwen door marineschepen, een ander de ontsnapping van een sampan aan zijn belagers, weer een ander alleen maar een bericht over zeeroovers in aantocht. Deze heterogeniteit mag bij de interpretatie niet uit het oog worden verloren. Voorts is er het probleem van de onvolledige rapportage. Net als ieder misdrijf onttrekt zich de zeeroof liefst aan publieke waarneming en de 'colonial gaze' was zeker niet alziend.⁴⁴ De waarneming verbeterde wel sterk in de loop van de negentiende eeuw, vooral na 1870, in samenhang met de bestuurlijke expansie. Dit had twee gevolgen voor de rapportage van zeeroof. De doeltreffendheid van de bestrijding werd verbeterd en de vermelding van gevallen werd meer

43. Dit betreft ruim veertig gevallen van kleinschalige zeedieverij, die vooral rond Madoera al langer voorkwamen, maar pas vanaf 1880 werden geregistreerd, maar niet als zeeroof werden beschouwd.

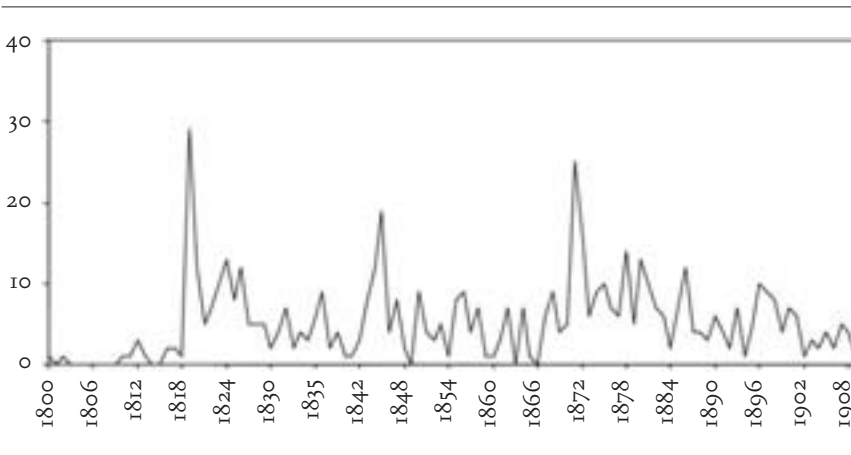
44. Over de 'colonial gaze' in het koloniale grensgebied zie Eric Tagliacozzo, 'The Lit Archipelago: Coastlighting and the Imperial Optic in Insular Southeast Asia (1860-1910)', in: *Technology and Culture* 46 (2005) 306-328. Zie ook Eric Tagliacozzo, 'Kettle on a slow boil. Batavia's Threat Perceptions in the Indies' Outer Islands 1870-1910', in: *Journal of Southeast Asian Studies* 31 (2000) 70-100.

volledig en meer gedetailleerd, dat wil zeggen vermeldde ook vele minder bedeutende gevallen. Voorts is denkbaar dat de feitelijke aandacht in sommige perioden kon verminderen, bijvoorbeeld als gevolg van oorlog in andere gebieden. Ten slotte moet worden benadrukt dat de waarneming ongelijk was naar soort schepen. De rapportage dekte aanvallen op Europese schepen meer dan die op inheemse schepen. Een groot deel van roof van inheemse schepen en mensen bleef onopgemerkt en onvermeld. Zelfs de verhouding van heldere en duistere aantallen is zeer onzeker. Dat alles noopt tot grote voorzichtigheid bij het maken van gevolgtrekkingen. Zonder waarneming door marine of bestuur geen rapportage. De gerapporteerde zeeroof beschrijft dus niet de volledige feitelijke zeeroof, maar alleen de zeeroof aangetroffen in de interactie tussen zeerovers en bestrijders in het grensgebied van koloniale en inheemse staten. Ondanks deze beperkingen biedt het gegevensbestand een bruikbare basis voor de toetsing van het interactiemodel.

Het conflictverloop

Grafiek 1 beschrijft het aantal voorvallen van zeeroof per jaar. De curve geeft het verloop van de omvang van de gerapporteerde zeeroof en weerspiegelt dus de interactie tussen zeeroof en bestrijding. Wat blijkt uit vergelijking van de voorspelde en de waargenomen, de gemiddelde en de historische incidentie?

GRAFIEK 1 Aantal gerapporteerde gevallen van zeeroof per jaar

De eerste verwachting, een dalende trend, wordt bevestigd door de historische grafiek, zij het minder duidelijk dan verwacht. De gemiddelde frequentie blijft bijna even hoog gedurende de gehele periode. De regressie van het aantal gevallen over de periode 1816-1915 is licht negatief ($\beta = -.10$). Deels is de ogen-

schijnlijk geringe afname gevolg van de registratie en verwerking van de gegevens. In de vroegere periode (voor 1870) was het duistere getal ongetwijfeld groter. Als deze waarnemingsfout zou worden gecorrigeerd, dan zou de demping zeker duidelijker zichtbaar zijn.

De pulserende golfbeweging is duidelijker herkenbaar. Er zijn vier golven in de perioden 1816-1840, 1841-1865, 1866-1890 en 1891-1915. Deze golven beginnen met een luwte, dan een plotselinge uitbraak van zeeroof, gevolgd door een afname tot weer een luwte. Voor de laatste, kortere periode is dit overigens minder uitgesproken. De neergaande takken van de golf zijn niet gelijkmatig, maar sterk schommelend. Op basis van de schommelingen in het verloop van de curve zijn de onderscheiden perioden onderverdeeld in episoden. De perioden zijn van gelijke, maar de episoden van ongelijke lengte.

Het globale verloop van gerapporteerde zeeroof en van bestrijding vertoont een sterke gelijkenis. Dit is niet verwonderlijk gezien het feit dat de rapportage plaats vond in het kader van de bestrijding. De contacten konden zeer uiteenlopende vormen aannemen. Het ging om geruchten (8) of stellige berichten over de komst of aanwezigheid van zeeroovers (174), directe waarneming van (een vloot van) roofpauwen (16), daadwerkelijke ontmoeting (86), (vruchteloze) achtervolging (16), verdrijving (26) of aanhouding (97). Deze vormen zijn zeer ongelijk van intensiteit en belang. Voorts waren er 194 expedities en 78 kruistochten, die overigens zelden leidden tot ontmoetingen. Ten slotte was in 240 van deze gevallen sprake van gevechten. De afspiegeling van de geregistreerde gevallen is ongetwijfeld sterk vertekend. De rapportage van expedities zal nagenoeg volledig zijn maar er is ongetwijfeld onderrapportage van het aantal geruchten en berichten.

De vormen van contact blijken ongelijk verdeeld over de onderscheiden perioden. In de periode 1816-1840 werden door de marine reeds 47 expedities ondernomen. In de volgende kwarteeuw was dat bijna verdubbeld tot 81, waarna het geleidelijk afnam tot 47 in 1866-1890 en achttien in 1891-1915. Dit weerspiegelt een werkelijke verandering. In het tijdvak 1841-1865 vormden expedities het zwaartepunt van de koloniale inspanningen bij het opleggen van veiligheid ter zee. De afname van het aantal expedities was mede mogelijk dankzij hun effectiviteit.⁴⁵ De jaren 1816-1840 kenden vele waarnemingen van of 'ontmoetingen' met zeeroovers zonder afdoende antwoord. In de jaren 1841-1865 was vaak sprake van achtervolging, al dan niet leidend tot verdrijving. De frequentie van daadwerkelijke aanhouding van zeeroovers nam gestaag toe van elf in 1816-1840, 22 in 1841-1865 en 52 in 1866-1890. In de kortere slotperiode waren dit nog maar twaalf. Deze verschuivingen getuigen van een groeiende doeltreffendheid van de zeeroofbestrijding.

---

45. À Campo, 'Zeeroof', 91-93.

Zoals aangegeven vertoont het verloop van gerapporteerde zeeroof en van bestrijdingsacties een sterke gelijkenis. Maar deze 'samenloop' op geaggregeerd niveau impliceert niet dat zij samenvielen op individueel niveau. Met name als zeker tijdverloop optrad tussen een geval van zeeroof en daardoor uitgelokt optreden werden beide feiten apart gerapporteerd en kwamen zij in het gegevensbestand terecht als afzonderlijke voorvallen. Bij uitsplitsing van al dan niet gelijktijdige rapportage en dus al dan niet samenvallen van actie en reactie blijkt duidelijk dat er een afname is van rapportage van alleen zeeroof (van 42 tot 14 procent) dan wel alleen bestrijding (van 33 tot 4 procent). De gecombineerde rapportage neemt toe van 25 tot 82 procent. Dit geeft aan dat de zeeroovers door hun bestrijders steeds dichterbij de huid werden gezeten.

Een belangrijk aanvullend gegeven is de vermelding van gevechten bij gevallen van zeeroof en bij de bestrijding. Van geweld was bij zeeroof meestal en bij bestrijding vaak sprake. Bij gevechten gaat het om het wederkerig geweld als gevolg van verzet tegen het geweld van de tegenpartij. In totaal wordt daarvan melding gemaakt in 240 gevallen, waarvan 100 tussen zeeroovers en hun doelwit, en in 122 gevallen tussen zeeroovers en bestrijders. In achttien gevallen werden beide type gevechten genoemd. Bij uitsplitsing naar episode valt op dat gevechten pieken, zowel absoluut als relatief, in de jaren dat ook de incidentie van gerapporteerde zeeroof uitschieters vertoont. Dat is vooral te danken aan gevechten van zeeroovers met doelwitten, en wel rond 1819-1821, 1843-1846 en 1871-1873. Dit gaat gepaard met sterke toename van gevechten met de bestrijders, maar deze treedt pas op in de navolgende episoden, met name 1823-1827, 1850-1854 en 1874-1879. Er is ook een toename van gevechten rond 1897, maar de aantallen zijn te gering om van pieken te spreken. Dit ondersteunt de interpretatie vanuit het interactieperspectief.

Van 430 gevallen van zeeroof kon worden aangegeven of (in een beperkte zin) sprake is geweest van succes of mislukking voor de aanvallers. Hun niveau van successen lijkt tamelijk constant te zijn geweest, terwijl hun aanvallen steeds minder mislukkingen kenden. Deze uitkomsten kunnen worden uitgesplitst naar Europese en Aziatische doelwitten. De aanvallen op Europese doelwitten (hetzij geslaagd of mislukt) namen sterk snel af, wat waarschijnlijk getuigt van toenemende voorzichtigheid. De rapportage van aanvallen op inheemse doelwitten (met de klemtoon op rapportage) nam wel toe. Mislukkingen kwamen in alle perioden naar verhouding tamelijk veel voor.

De inspanningen van bestrijding konden worden aangemerkt als mislukt of (althans ten dele) succesvol in 576 gevallen. Het percentage mislukkingen was en bleef vrij hoog, al was er een gestaag dalende daling van ruim 40 procent naar minder dan 30 procent. Dit wijst op gestaag toenemende doeltreffendheid van de bestrijding, althans voor zover het de directe uitkomst van acties betreft. Dit is maar een beperkte graadmeter van de bestrijding in zijn geheel. De piekperioden laten geen interessante verschillen zien in termen van succes of mislukking.

Ter afsluiting van de kwantitatieve toetsing van het tijdsverloop van de zeeroof wordt nagegaan of de veronderstelde fasen kunnen worden herkend in de ruimtelijke ontwikkeling. De ruimtelijke verdeling kan worden gegroepeerd in termen van territoriale en maritieme indeling. De territoriale indeling sluit aan op de landkaart met zijn bestuurlijke indeling in residenties, waarvan de overheidsrapportage uitgaat. De maritieme indeling gaat uit van de zeekaart met zijn indeling in vaargebieden (zeeën en zeestraten).

TABEL 1 *Het aantal gevallen van zeeroof uitgesplitst naar vaargebied en periode*

		Periode					Totaal
		1800-15	1816-40	1841-65	1866-90	1891-10	
Vaargebied	<i>Onduidelijk</i>		6	11			17
	1 <i>Java Zee</i>	3	87	33	32	3	158
	2 <i>Straat Karimata</i>	3	39	25	15	6	88
	3 <i>Flores Zee</i>		9	21	14	12	56
	4 <i>Straat Makasser</i>	2	2	4	3	2	13
	5 <i>Celebes Zee</i>		5	18	47	2	72
	6 <i>Molukse Zee</i>		7	8	47	18	80
	7 <i>Straat Malakka</i>		5	7	38	42	92
<i>Totaal</i>	8	160	127	196	85	576	

Tabel 1 toont de verdeling van de incidenten over de vaarwegen, uitgesplitst naar periode. Duidelijk blijkt een zekere clustering rond de diagonaal. Dat wijst op een verschuiving van centrum naar periferie, namelijk van de Javazee, via Straat Karimata, Floreszee, Celebeszee, Straat Makasser naar de Molukse zeeën (Bandazee en Ceramzee), en ten slotte naar Straat Malakka. Tegelijk blijkt dat in de meeste perioden ook rapportage vanuit andere gebieden plaatsvond. Zo blijft zeeroof in de Javazee, het economische kerngebied van de archipel, voorkomen tot in de laatste periode. De modus geeft aan wanneer de zeeroof in dat gewest vooral werd aangepakt. In enkele vaargebieden is de rapportage van zeeroof groter na dan voor de modale score. De reden is niet persé toename van zeeroof, maar intensiever toezicht.

Tabel 2 beschrijft dezelfde ontwikkeling meer gedetailleerd op het niveau van gewesten. Deze zijn gegroepeerd naar de vaargebieden, zodat de clustering rond de diagonaal herkenbaar blijft. De gerapporteerde zeeroof in de periode 1816-1840 betreft voor ruim de helft Java, dat ook in de jaren daarna hoofd-toneel zou blijven. In de jaren 1820s waren West- en Midden-Java het hoofd-toneel, met een piek in de jaren 1819-1821. Bangka en Billiton waren een belangrijk strijdtoneel rond 1820 en vooral rond 1830, en Riouw en West-Borneo rond 1825. Rond 1835 was de gerapporteerde zeeroof bij West-Java sterk verminderd en het zwaartepunt was verschoven in oostelijke richting naar Kan-

gean, Sapoedi, Bali en Lombok. Na de luwte rond 1840 is er in 1843-1846 een nieuwe piek, met Midden-Java als middelpunt en Bangka-Billiton als tweede front. Na deze piek keert de zeeroof bij vlagen terug vooral bij Oost-Java, maar rond 1860 ook bij Noord-Celebes en Flores. De jaren 1871-1873 geven een derde piek te zien, ditmaal vanwege een sterke toename in Oost-Borneo en kort daarop ook in de Molukken. In het begin van de Atjeh-oorlog werden schepen onttrokken aan de stations en daarmee aan zeeroofbestrijding elders in de archipel. Het is opmerkelijk dat voor 1883 betrekkelijk weinig gevallen zijn gemeld rond Atjeh, dat toch werd bestempeld als roofstaat. Redenen daarvoor zijn dat de Atjehse roef zuidwaarts plaatsvond langs de oostkust en de eilanden voor de westkust van Sumatra, en dat deze zich grotendeels onttrok aan de koloniale rapportage. Eind jaren 1880 is er een opkomst van zeeroof rond Atjeh, en deze toont een nieuwe, vierde piek vanaf 1893, met als zijtoneel West-Sumatra.

TABEL 2 *Het aantal gevallen van zeeroof uitgesplitst naar gewest en periode*

	Periode					Totaal
	1800-15	1816-40	1841-65	1866-90	1891-10	
1A Java West		32	8			40
1B Java Midden		31	7	4		42
1C Java Oost	2	13	14	18	2	49
1D Bali-Lombok		8	3	4	1	16
1E Borneo Zuid	1	3	1	6		11
2A Riouw		11	9	9	3	32
2B Banka-Billiton	2	18	11	4		35
2C Sumatra Zuid	1	2	3	2	3	11
2D Borneo West		8	2			10
3A Celebes Zuid		3	5	5	7	20
3B Flores-Timor		6	16	9	5	36
4A Celebes West		2	2	2	2	8
4B Borneo Zuidoost	2		2	1		5
5A Celebes Noord		2	12	12	1	27
5B Borneo Oost		3	6	35	1	45
6A Celebes Oost			3	10	2	15
6B Molukken		7	5	32	11	55
6C Nieuw-Guinea				5	5	10
7A Sumatra West		4	2	6	12	24
7B Sumatra Oost				11		11
7C Sumatra Noord		1	5	21	30	57
Onduidelijk		6	11			17
Totaal	8	160	127	196	85	576

Samengevat blijkt dus een duidelijk tijdruimtelijk patroon. De zeeroof werd achtereenvolgens aangepakt in verschillende vaargebieden en daar vervolgens aanzienlijk teruggedrongen. Grafiek 1 suggereert geringe doeltreffendheid. De tabellen 1 en 2 laten zien dat wel resultaten werden behaald, namelijk van gewest tot gewest. Het samenspel van zeeroof en zeeroofbestrijding resulteerde in een opschuivende grens in de pas lopend met het algemene proces van expansie.

Het interactiemodel heeft de kwantitatieve toetsing doorstaan. Rest de kwalitatieve toetsing: biedt het interactiemodel een zinvolle interpretatie van het waargenomen verloop? Spoot de periodisering van zeeroof met de periodisering van de koloniale geschiedenis? Kunnen in elke periode de opeenvolgende fasen – latentie, confrontatie, consolidatie, routine – worden herkend? Dit moet blijken uit navolgende karakteristiek van de onderscheiden perioden.

In de kwarteeuw voorafgaand aan het Gezagsherstel was de zeeroof vanuit drie perifere zones sterk toegenomen en bedreigde de koloniale en inheemse veiligheid en handel. Werd de ernst van het probleem snel duidelijk, meer tijd kostte het verkrijgen van kennis over herkomst, werkterrein en werkwijze van de rovers. Het eerste rapport dateert van 1818, maar pas rond 1830 werd een duidelijker beeld verkregen. De maritieme middelen voor de bestrijding waren sterk verminderd. De uitgezonden vloot van de Koninklijke Marine werd aangeduid als het Auxiliair Eskader. De schepen werden ingezet voor het herstel van de koloniale macht, wat soms met geweld moest worden afgedwongen, zoals in de Molukken. Voor zeeroofbestrijding was dit eskader geheel ongeschikt, en daarom werd in 1816 de Koloniale Marine opgericht.⁴⁶

Dit leidde binnen enkele jaren tot een groot aantal botsingen met zeerovers. In deze confrontatie bleek deze ‘tweede marine’ organisatorisch en materieel niet op haar taak berekend. De vloot bestond uit een ratjetoe van allerhande afgedankte koopvaarders en oorlogsschepen, wellicht geschikt voor konvooidiensten, maar niet voor achtervolging van zeerovers. Haar vaartuigen werden herhaaldelijk door zeerovers aangevallen en meermalen door de eigen inheemse bemanning afgelopen.⁴⁷ Daarom werd in 1821 de Koloniale Marine sterk ingekrompen en een derde ‘civiele’ marine opgericht, uitgerust met inheemse kruisboten met inheemse bemanning, onder gezag van lokale bestuurders, belast met de plaatselijke kustverdediging.

Na het vertrek van gouverneur-generaal Van der Capellen in 1825 moest commissaris-generaal L.P.J. Du Bus de Gissignies forse bezuinigingen opleggen aan de Koloniale Marine. De Java-oorlog (1825-1830) en de slotfase van de

46. A.M.C. van Dissel, ‘Zeemacht versus zeeroof. Operationele inzet in koloniale wateren (1814-circa 1880)’, in: Teitler, Van Dissel en À Campo (eds.), *Zeeroof en zeeroofbestrijding*, 195-199.

47. Deze gevallen van muiterij zijn niet opgenomen in het gegevensbestand.

Paderi-oorlog (1833-1838) vergden een grote inzet van de maritieme middelen, wat ten koste ging van de bestrijding van zeeroof.⁴⁸ Wel werd vanaf 1830 onder Van den Bosch door marineofficier D.H. Kolff de civiele marine versterkt. De drie marines bleven naast elkaar werkzaam, gehouden tot een grotendeels verdedigende aanpak. Dat wil niet zeggen dat er geen offensieve acties waren. Door de verbeterde kustverdediging van Java kon de Koloniale Marine enkele malen expedities uitzenden. Een vroege maar incidentele actie betrof de expeditie naar Tontoli in 1822. De zeer moeizaam behaalde overwinning leidde tot tijdelijke verdrijving van de zeeroovers en hun verbreiding naar elders, met name kleine eilanden tussen Zuid-Celebes en Soembawa. Een van de weinige successen was de expeditie tegen Batoe Litjin en Poeloe Laoet in 1835, een aanval op de zeerooversmacht van Adjie Djawa. De overige expedities hadden veel meer een repressief en reactief karakter, zoals de tuchtiging van Vordate in 1838 wegens plundering van het gestrande stoomschip Willem 1, en de strafexpeditie naar Flores in hetzelfde jaar wegens moord op twee Britse zeelieden. Hoewel zij deze hadden uitgelokt door wangedrag, moest het gezag zich doen gelden. Rond de baai van Endeh werden als vergelding vijftig vaartuigen en zeven fraaie dorpen vernield. Een dergelijke straf voor 'zeeroof' was inmiddels gebruikelijk.⁴⁹ Dergelijke willekeur was een uiting van krachtdadigheid en machteloosheid tegelijk.

De jaren 1838-1842 stonden voor de overzeese zeemacht in het teken van reorganisaties. De Koloniale Marine werd in 1838 opgeheven. Het Auxiliair Eskader werd in 1842 omgezet in het Nederlands Eskader, dat werd belast met zeeroofbestrijding. De Civiele Marine, die na het vertrek van Kolff stuurloos voortdobberde, werd omgezet in Gouvernements Schoeners en Kruisboten en kreeg politionele taken. Niet minder belangrijk was dat daarbij vanaf hetzelfde jaar een viertal stoomschepen kon worden ingezet. Dat aantal zou toenemen tot tien in 1850 en een dertigtal in 1865. Hun rol was van toenemend belang. Bij expedities dienden zij als moederschip en sleepboot voor schoeners, kruisboten en sloepen. De overgang van houten zeilschepen naar ijzeren stoomschepen ging gepaard met veranderingen in bewapening. Operaties werden meer doeltreffend doordat stoomschepen ontsnappingswegen konden afsluiten en tangbewegingen mogelijk maakten.⁵⁰ Verhoogde beweeglijkheid en toegenomen vuurkracht vergrootten de wapenkloof.

De daadwerkelijke bestrijding stond in de jaren van reorganisatie op een zeer laag pitje, maar de geslaagde afronding daarvan leidde dadelijk tot krach-

48. Van Dissel, 'Zeemacht versus zeeroof', 206-209.

49. NA, MvK, inv. 1284 Verbaal 20 februari 1840 nr 17/82, Expeditie van de korvet *Boreas* in 1838 tegen de zeeroovers van Larentoeke en Endeh op Flores, en beschouwingen nopens dergelijke expedities in het algemeen.

50. NA, MvK, Memorie van Overgave Ternate 1875, resident S.C.I.W. van Musschenbroek; À Campo, 'Zeeroof', 106-107; Van Dissel, 'Zeemacht versus zeeroof', 215-218.

tig optreden. Dit was de opmaat voor een nieuwe piek in de jaren 1843-1845, met expedities naar Reteh en Djambi op Sumatra en in oostelijke richting naar Madoera, Kangean, Saleijer en Bonerate (1843), Timor (1844), Flores (1846), en Soembawa (1847). *Lanongs* uit Mindanao, Soeloe en Balanini breidden hun tochten steeds meer in deze richting uit en richtten verblijfplaatsen in rond de Floreszee. Gezien het succes werd deze benadering de toonaangevende gedragslijn, wat samenviel met het Britse optreden in Serawak en het harde Spaanse optreden in de Soeloe-archipel 1848-1862. De jaren 1843-1866 kunnen worden gekenmerkt als hoogtij van offensieve expedities tegen zee-rovers.⁵¹

De stoomschepen werden ook ingezet voor bekruising van de uitgestrekte wateren. Daarbij werden eerder ontruimde zeeoversneden zoals Kalatoea vanaf 1845 bijna jaarlijks bezocht om nieuwe vestiging te voorkomen en zo werd het verworven overwicht geconsolideerd. Hun kruistochten zorgden voor vertoon van de vlag en surveillance van de open wateren. In 1852 werd deze bekruising van vaarwegen stelselmatig opgezet vanuit belangrijke havens waar de civiele schepen permanent werden gestationeerd. Gezien de uitgestrektheid van de vaarwaters en het bescheiden aantal schepen was de controle zeer beperkt. De 'vuurschepen' maakten eerst veel indruk, maar al gauw onderkenden zeerovers hun beperktheden en wisten daar handig op in te spelen door verplaatsing van schuilplaatsen en vermindering van directe ontmoetingen. Daarin slaagden zij heel goed zodat de kruistochten voor de marineleiding tot routine en voor de bemanningen tot sleur werden.

De strafexpeditie moet worden gezien als een instrument passend in de onthoudingspolitiek van de vroegkoloniale staat. De overheid beschikte over onvoldoende middelen voor vestiging van gezag en bestuur. Daarom beperkte zij zich tot gewelddadig afstraffen in de vorm van tuchtigingsexpedities. Behalve met beperkte doeltreffendheid kampte het gouvernement met het probleem van rechtmatigheid. Het harde optreden bij strafexpedities ontlokte al vrij vroeg bedenkingen bij bestuurders als C.F. Goldman, resident van Riouw en gouverneur-generaal J.C. Baud.⁵² In 1864 wenste de Raad van Indië een einde te maken aan het inzetten van deze botte strijdbijl. In alle Buitengewesten diende geregeld bestuur te komen. Ter zee werd het bestuurlijke toezicht versterkt door de omzetting van de Dienst Gouvernements Schoeners en Kruisboten in de Gouvernements Marine. De nieuwe organisatie kwam geheel los te staan van de marine. De maritieme gezagshandhaving diende een meer civiel-politioneel karakter te krijgen. Deze vernieuwingen spoorden met

---

51. NA, MvK, Memorie van Overgave Ternate 1875, resident S.C.I.W. van Musschenbroek; À Campo, 'Zeeroof', 86-89.

52. NA, MvK, inv. 1284 Verbaal 20 februari 1840 nr 17/82; NA, MvK, inv. 4168, Nota resident van Riouw 10 mei 1837; À Campo, 'Zeeroof', 111-113.

de liberaal geïnspireerde overgang van het Cultuurstelsel naar de Particuliere Exploitatie. In dat kader paste de afschaffing van de slavernij en pandelingschap afgekondigd per 1 januari 1860. Dit alles leidde tot meer bemoeienis met zeeroof en haar oorzaken in meer afgelegen gebieden.

Vanaf 1861 werd de aandacht van de marine wederom in beslag genomen door het organisatievraagstuk. In genoemd jaar werd de dienst Gouvernements Schoeners en Kruisboten omgezet in Gouvernements Marine en organisatorisch ondergebracht in het Departement van Marine. Vijf jaar later werd besloten tot splitsing van de Marine in een Auxiliair Eskader en een Indische Militaire Marine. Volgens de marineleiding was de zeeroof aanzienlijk teruggelopen dankzij de waakzaamheid der marine. Maar de verminderde zeeroof deed die waakzaamheid verslappen.

Vanaf 1868 verschenen in de Indische pers zeer kritische artikelen over de inzet van de marine. Zij schreven over ‘volslagen werkeloosheid’ van de schepen en het ‘zalig niets doen’ van het personeel.⁵³ Het Haags departement maande tot nieuwe waakzaamheid tegen de voortgaande roof. Pas vanaf 1871 werd het toezicht versterkt. In dat kader maakte het stoomschip Zr.Ms. Suriname een kruistocht langs de Oostkust van Borneo, waar het nabij Poeloe Raboe werd aangevallen door een vloot van rond 50 roofprauwen. Dit was aanleiding voor hernieuwd krachtig optreden.

Tegelijk werd duidelijk dat daadwerkelijk toename van zeeroof was opgetreden langs deze afgelegen kusten. Wegens harder optreden van Spanje in de Soeloe-archipel, met name in de jaren 1848-1862, en verscherpt toezicht in de Indische archipel hadden de zeeroovers hun routes verlegd naar de Oostkust van Borneo, waar Boelongan een marktplaats was geworden voor de slavenhandel rond de Celebes Zee. Naast relocatie was sprake van modificatie, omdat de zeeroovers conform hun vermijdingsstrategie niet meer opereerden met enkele grote roversvloeden, maar met talrijke kleinere flottieljes van slechts enkele kleine vaartuigen, moeilijk te onderscheiden van vissersbootjes. Voor de marine was het ‘ondoenlijk’ hen te onderscheppen. Hun activiteiten werden gebatelliseerd als ‘strandroof’ die door het gewestelijk bestuur moest worden aangepakt. Bovendien begreep men dat mensenroof, zeeroof en slavenhandel zouden doorgaan zolang de inheemse slavernij bleef voortbestaan. Vanaf 1875 werd in de sultanaten op Oost-Borneo inderdaad een programma voor de geleidelijke afschaffing van slavernij en pandelingschap doorgevoerd.

In diezelfde tijd werd ook in de Molukken door de residenten S.C.I.W. van Musschenbroek en P.F. Laging Tobias de bestrijding stevig en pro-actief aangepakt, door het stelselmatig uitkammen van eilanden en zeestraten, met steun van een inheemse hulpvloot en inheemse troepen. De uitschakeling van

---

53. NA, MvK, inv. 2420 Verbaal 23 augustus 1871 nr 18/1098, Nota Departement Koloniën aan Gouverneur-Generaal 18 augustus 1871.

de rondzwervende groepen zeeroovers werd bestendig door bestuurlijke maatregelen. Omstreeks 1830 waren al enkele proefnemingen gedaan met een civiele aanpak van zeeroof, bestaande in sedentering van groepen zeeroovers in landbouwnederzettingen, zonder succes. Rond 1880 boekte deze aanpak wel resultaat bij de gedwongen vestiging van Tobellorezen, onder direct bestuurlijk toezicht. In deze late fase kwam het accent dus te liggen op een civiele aanpak.⁵⁴ Zo maande de marineleiding tot gematigd optreden, zoals de Commandant Zeemacht J.A. Binkes in 1887. Zijn opvolger Ten Bosch stelde in 1890 dat: ‘wanneer men nu die (Nederlandse) vlag zelden of nooit anders ziet dan bij dergelijke gelegenheid, dan moet zij die wel bestempelen als een soort van zeerooversvlag, weinig geschikt om naast vrees en ontzag, voor ons bestuur ook eenig vertrouwen in te boezemen’.⁵⁵

Aan de vooravond van de Atjeh-oorlog meldde het koloniaal bestuur: ‘Het schroefstoomschip 2e klasse Marnix bekruste af en toe de noordoostkust van Sumatra in Straat Malakka, tot wering van zeeroof, en bezocht in September 1871 de reede der hoofdplaats van het Atjenesche rijk en daarna verschillende plaatsen, als Edie, Simpang-Olim enz. op de noordoostkust gelegen. Overal op deze kust, voor zoover ons gebied zich uitstrekt, heerschte een gewenschte rust’.⁵⁶ In 1873 begon het Gouvernement de oorlog tegen de ‘roofstaat’ Atjeh en de geleidelijke toename van gerapporteerde zeeroof rond Noord-Sumatra hangt samen met het krijgsverloop. In de beginjaren van de oorlog en de defensieve periode van de geconcentreerde linie waren er vrij weinig meldingen, maar door de scheepvaartregeling van 1892, in feite een selectieve blokkade van de Atjehse kusten, en de offensieve aanpak onder Van Heutsz namen deze sterk toe. Toch was er sterke onderrapportage, aangezien enkele rapporten melding maakten van ‘herhaalde stoutmoedige roverijen’ of van ‘talrijke gevallen’. De Atjeh-oorlog droeg dus vreemd genoeg niet bij aan de golf vanaf 1872, maar wel aan een nieuwe golf vanaf 1890.

Zowel de zeeroof als de bestrijding hadden in Atjeh door de oorlog een heel ander karakter dan daarvoor, en ook afwijkend van zeeroof elders in de archipel. Het betrof doorgaans overvallen op schepen als onderdeel van strijd tussen verschillende groeperingen Atjehers, of tegen de koloniale bezettingsmacht. Hierbij werden aanvallen op stoomschepen niet geschuwd, zoals de spectaculaire voorbeelden van de Nisero (1883), Hok Canton (1886) en Raya Kongsi Atjeh (1893) getuigen. Kennelijk wierp de harde aanpak vruchten af want na 1902 zijn er geen meldingen van zeeroof in Atjeh. De overige gevallen die zich in het begin van de twintigste eeuw op enkele plaatsen in de archipel nog voor-

54. À Campo, ‘Zeeroof’, 91-93, 108-111.

55. NA, MvK, Mailrapporten 1890 nr. 534, Zeeroof op Engelse schepen voor de kust van Nieuw-Guinea, commandant Zeemacht P. ten Bosch aan gouverneur-generaal 15 augustus 1890.

56. Koloniaal Verslag, 1872, 39.

deden werden kleinschaliger en zeldzamer. De zeeroof was tegen de Eerste Wereldoorlog marginaal, lokaal en incidenteel. De zeeroof als centrale problematiek van koloniale ordehandhaving leek daarmee overwonnen.

Conclusie

Verkenning van de aard van het conflict tussen zeeroof en bestrijding in termen van asymmetrie en dispariteit leidde tot twee globale verwachtingen: een wisselvallig verloop met een dalende trend. Door het interactiemodel werd dit gespecificeerd in een toetsbare hypothese: een dalende trend en een dempende schokgolf, onderverdeeld in vier fasen. In de kwantitatieve toetsing bleken trend en golfbeweging herkenbaar in het tijdruimtelijk verloop. In de kwalitatieve toetsing aan de hand van een karakteristiek van de negentiende-eeuwse ontwikkeling bleken vier perioden te onderscheiden en daarbinnen waren vier fasen – latentie, confrontatie, consolidatie, routine – herkenbaar.

Deze bevinding suggereert dat de ontwikkeling van zeeroof kan worden beschreven met golfbewegingen op drie niveaus: systeem, strategie en tactiek. De negentiende eeuw vormde een seculaire golf, teweeggebracht door veranderingen in het statensysteem. Aan de kant van de zeeroof was er een toename door de nieuwe handelspatronen waarin mensenroof een centrale factor was. De machts crises in Johore en in de Molukken zorgden voor politieke dynamiek. Aan de kant van de bestrijding was er de overgang van compagnie naar koloniale staat. De handelscompagnie kon of moest zich nog beperken tot directe zelfbescherming. De koloniale staatsvorming impliceerde het opleggen van orde, rust en veiligheid. Deze seculaire golf staat niet op zichzelf. Het tijdvak 1380-1580 kende een soortgelijke golf⁵⁷ en wellicht is de hedendaagse zeeroof de beginfase van een nieuwe lange golf.⁵⁸ Binnen de seculaire golf konden vier periodieke golven van elk ongeveer een kwarteeuw worden onderscheiden. Deze middellange golven kunnen worden aangeduid als periodiek. Bepalend zijn de organisatie en strategie van de conflictpartijen. Deze worden aangepast in het kader van hun interactie. Wanneer de zeeroof zijn organisatie en strategie aanpast, moet de bestrijding dat ook doen, en omgekeerd. Binnen de structurele golven bleek eveneens een wisselvallig verloop. Binnen een gegeven patroon van organisatie en operatie waren ontmoetingen de uitkomst

---

57. L.L. Junker, *Raiding, Trading, and Feasting. The Political Economy of Philippine Chiefdoms* (Honolulu 2000).

58. J.F. Warren, *The Sulu zone: the world capitalist economy and the historical imagination*. (Amsterdam 1998). Voor lange termijn perspectieven op zeeroof, zie J.N.F.M. à Campo, 'Gauging the Historical Dimension of Globalization: The Case of Maritime Piracy in Insular Southeast Asia', in: *International Journal of Maritime History* 15 (2003) 1; 159-175.

van tactiek, van risico nemen en risico mijden, van opsporen en ontwijken. Deze episoden zorgden voor korte golven.⁵⁹

Samenvattend kan worden gesteld dat er een duidelijke overeenkomst is tussen het verwachte en het waargenomen verloop. Daarom kan het verloop van de gerapporteerde zeeroof in hoge mate worden verklaard vanuit de interactie tussen zeeroovers en bestrijders.

Slotopmerking

Gedurende de negentiende eeuw werden aan de bestrijding veel aandacht en middelen besteed. Op de doeltreffendheid is ongetwijfeld af te dingen. In het begin van de eeuw was de zelfverdediging van de koloniale vaartuigen tegen aanvallen van zeeroovers vaak gebrekkig en dat gold nog meer voor bescherming van de kustbevolking, die ten prooi viel aan mensenroof. Van de geroofde mensen werd maar een fractie bevrijd. Expedities hadden vaak geen succes, of slechts tijdelijk effect. Verjaging van zeeroovers leidde tot verplaatsing van het probleem. De regelmatige bekrusing leverde maar heel weinig ontmoetingen met zeeroovers op. De civiele aanpak in de vorm van gedwongen nederzetting van zeeroovers had pas laat en slechts lokaal succes. Voor een deel vloeide dat ongetwijfeld voort uit ondoelmatige organisatie, onhandige operatie en verflappende motivatie. En toch, in de loop van de eeuw werd de zeeroof in vaargebied na vaargebied aangepakt, als het ware stapsgewijs, zodat tegen het einde de zeeroof uit grote delen van de archipel was teruggedrongen. Gegeven de enorme schaal, hardnekkigheid en veerkracht van de zeeroof en vooral de asymmetrie van het conflict was dat geen onbeduidend resultaat. Zeeroofbestrijding was onderdeel van de koloniale staatsvorming en liep daarmee in de pas. Zij kon niet vooruitlopen, want maatschappelijke hervormingen moesten de voedingsbodem voor zeeroof wegnemen. De oplossing van het probleem zeeroof lag deels op het land.

Kritiek op de rechtmatigheid van de zeeroofbestrijding is mede afhankelijk van de beoordeling van het kolonialisme. Binnen het koloniale bestel klonk mondjesmaat kritiek op zeeroofbestrijding, zelfs van de kant van hoge bestuurders en commandanten van de zeemacht. Hun bezwaren bleven beperkt tot uitwassen in de uitvoering. De bestrijding zelf stond niet ter discussie. Voor critici van het kolonialisme vormde zeeroof zelden een steen des aanstoots. Fundamentele kritiek kwam pas op in de postkoloniale geschiedschrijving. Daarin werd benadrukt dat zeeroof een constructie was van koloniale ideologie en bestrijding een instrument van koloniale machtsuitoefening. Nationalisti-

---

59. C. Heersink, *Dependence on Green Gold. A socio-economic history of the Indonesian coconut island Selayar* (Leiden 1999) 90.

sche of indocentrische kritiek zag zeeroof als middel tot zelfhandhaving en vorm van verzet tegen koloniale overheersing. Zogenaamde zeeroof zou moeten worden gezien als onderdeel van het functioneren van inheemse staten, maar in koloniale ogen was dat nu juist het bezwaar. Ongetwijfeld stond de bestrijding van zeeroof, mensenroof en slavenhandel programmatisch en retorisch in het teken van het opleggen van 'orde, rust en welvaart', maar dit optreden vormt niet de donkerste bladzijde in de koloniale geschiedenis.

Over de auteur

J.N.F.M. à Campo (1946) studeerde geschiedenis en politieke wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam (1975) en promoveerde aan de Universiteit Leiden (1992) op *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische archipel 1888-1914*. Hij is werkzaam aan de Erasmus Universiteit, Faculteit Historische en Kunstwetenschappen. Hij publiceerde over onderzoeksmethoden en over de economische en maritieme geschiedenis van Indonesië.

E-mail: acampo@fhk.eur.nl